

KULTURA
POLITYCZNA
JAKO
PRZEDMIOT
BADAŃ

REDAKCJA
ANDRZEJ SARNACKI SJ

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE
WYDAWNICTWO WAM
KRAKÓW 2016

© AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE, 2016

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków • tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

RECENZENT

Prof. dr hab. Bogdan Szlachta

REDAKCJA

Małgorzata Płazowska

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH

Artur Falkowski

ISBN 978-83-7614-304-0 (AIK)

ISBN 978-83-277-1344-5 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260

e.wydawnictwowam.pl

Spis treści

- 7 Wstęp
- 11 Introduction
- 15 Ryszard Stemplowski
O kulturze politycznej jako postulowanym
przedmiocie badań
- 23 Zbigniew Blok
Beata Pająk-Patkowska
Kultura polityczna – propozycja pomiaru pojęcia
- 39 Anna Krzynówek-Arndt
Konstytucyjna kultura polityczna w pluralistycznych
społeczeństwach demokratycznych: perspektywa
liberalnopolityczna i propozycja typologii
- 63 Krzysztof Łabędź
Dyskurs nad pojęciem kultury politycznej w polskiej
literaturze naukowej

- 77 Michał Śliwa
 Przegład stanu badań nad kulturą polityczną w Polsce
 w XX wieku
- 97 Monika Banaś
 Symbol i typ symboliczny w polityce
 Kultura, dyskurs, działanie
- 117 Andrzej de Lazari
 Czy brak kultury też jest kulturą?
- 123 Biogramy
- 127 Indeks osób

Ryszard Stemplowski

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE

O kulturze politycznej jako postulowanym przedmiocie badań

Organizatorzy konferencji proszą nas o rozwinięcie konceptualizacji terminu „kultura polityczna”, pracę nad definicją i określenie metod badawczych, w celu ich ewentualnego zastosowania w badaniach kultury politycznej w Polsce oraz w porównaniach międzynarodowych. Jest to słuszna inicjatywa – trzeba kulturze politycznej poświęcić więcej uwagi, dopóki nie jest za późno¹.

Referowanie tu przeze mnie stanu badań wymagałoby odnotowania funkcjonujących definicji kultury politycznej, zrekonstruowania związanych z nimi metod badawczych oraz podania wyników tych badań. Nie jest to jednak tutaj potrzebne, ponieważ szeroki ich zakres udało mi się już pokazać w opublikowanej niedawno książce², a tytuły zgłoszonych na naszą konferencję

¹ Obszerne streszczenie wygłoszonej wersji tego referatu przekazałem podczas konferencji jej uczestnikom, podkreślając różnicę między badaniem przekonań a badaniem działalności.

² R. Stemplowski, *Kultury polityczne naszych czasów. Szkic latyno-euro-amerykanistyczny*, Warszawa 2016. Książka zawiera m.in. przegląd definicji w języku angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim i rosyjskim, a także wybór definicji w języku polskim. Prace polskich autorów omówiłem w zakresie proporcjonalnym do tematu książki, obszernie zajmując się tylko tekstami pionierskimi – Józefa Milewskiego (1912) i Józefa Siemieńskiego (1916, 1932), ponieważ ich prace powinny się znaleźć w powszechnej historii pojęcia kultury polityczne. Spośród

referatów wskazują, że można stan badań rozpoznać jeszcze lepiej, zwłaszcza w zakresie prac autorów polskich. Niestety, chyba w niewielkim stopniu powiększymy dziś bazę danych empirycznie zbieranych. Systematyczne studia nad kulturą polityczną czekają na badaczy z warsztatem wielodyscyplinarnym i na sponsora z wyobraźnią i pieniędzmi.

Tematem mojego referatu wprowadzającego jest tylko postulat konceptualizacji i badania kultury politycznej. Poddaję więc pod dyskusję dwie wersje definicji, ze wskazaniem na tę, nad którą nadal pracuję, dodając tu jeszcze kilka uwag metodologicznych.

Definicje te różnią się przede wszystkim tym, że jedna z nich („konwencjonalna”) oddaje podejście przeważające w badaniach kultury politycznej, przynajmniej w opracowaniach opublikowanych w języku angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim, polskim i rosyjskim. Druga zaś („operacyjna”) jest konstruowana po to, żeby uczynić przedmiot badań – kulturę polityczną – w pełni weryfikowalnym. Według definicji konwencjonalnej kultura polityczna składa się przede wszystkim z przekonań oraz wzorców postępowania, a więc jest w zasadniczej mierze czymś domyślnym, implikowanym, tylko częściowo weryfikowalnym bezpośrednio. Według definicji operacyjnej kultura polityczna jest synonimem wyłącznie pewnego rodzaju bezpośrednio weryfikowalnych przejawów działalności osoby badanej.

Możemy przywołać następującą definicję konwencjonalną:

Kultura polityczna w danym państwie i okresie to wspólny dla większości w największych grupach społecznych oraz większości

autorów innych tekstów polskich wymieniłem tylko Andrzeja Antoszewskiego, Zygmunta Baumana, Mieczysława Bąka i Przemysława Kulawczuka, Zbigniewa Bloka, Wiesława Bokajłę, Marię Borucką-Arctową, Stanisława Estreichera, Jana Garlickiego i Artura Noga-Bogumilskiego, Andrzeja Jabłońskiego, Jerzego Kmitę, Marcelę Kosmana, Hieronima Kubiaka, Jacka Kurczewskiego, Krzysztofa Łabędzia, Tadeusza Łepkowskiego, Władysława Markiewicza, Eugeniusza Młynca, Edwarda Opalińskiego, Bronisława Pasierba, Krzysztofa Ostrowskiego, Jacka Raciborskiego, Kazimierza Rosadzińskiego, Stanisława Russockiego, Jerzego Szackiego, Wiktora Szewczaka, Bogdana Szlachtę, Jerzego J. Wiatra. Wymieniłem też tekst Adama Ulama (1962) jako autora urodzonego w Polsce, choć tworzącego w USA i piszącego o Rosji/ZSRR. Nie znalazłem pojęcia (tym bardziej definicji) kultury politycznej w XIX-wiecznych pismach, np. Zygmunta Balickiego (Z. Balicki, *Parlamentaryzm. Wybór pism*, Kraków 2008). Balickiego zalicza do autorów piszących o kulturze politycznej (uznając go za prekursora Almonda i Verby) Joanna Kurczewska (Z. Balicki, *Państwo, naród i ... polityka polska*, red. J. Kurczewska, Warszawa 2015, s. 27, 29). Nie wszystkich autorów polskich zidentyfikowałem.

ludzi sprawujących władzę publiczną zbiór względnie trwałych przekonań i wzorców postępowania, (a) odnoszących się do ustroju państwa, (b) związanych z indywidualnymi lub grupowymi tożsamościami obywateli i ze zbiorową tożsamością ich wszystkich jako narodu politycznego i (c) zauważalnych w oddziaływaniach między poszczególnymi obywatelami, w ich rozmaitych rolach społecznych, oraz grupami społecznymi, organami i urzędami władzy publicznej, partiami politycznymi, związkami zawodowymi, stowarzyszeniami, fundacjami, instytutami badawczymi i uczelniami wyższymi, wspólnotami religijnymi oraz przedsiębiorstwami medialnymi; przy czym w zasadzie każda jednostka ludzka oraz formalna bądź nieformalna grupa społeczna, ma swoją specyficzną subkulturę polityczną, splecioną z subkulturami politycznymi innych i z wymienionym zbiorem wspólnym, kształtowanym przez różnorodne wpływy, zwłaszcza funkcjonowanie ustroju państwa³.

Moja zaktualizowana definicja operacyjna wygląda tak:

Współczesna kultura polityczna w danym państwie i okresie objętym pamięcią żyjących pokoleń to względnie trwałe i najbardziej rozpowszechnione działania i zaniechania centralnych organów władzy państwowej oraz obywateli, sprzężone z treścią i stosowaniem zasad ustrojowych, zwłaszcza konstytucyjnych norm odnoszących się do tych organów i obsługujących je urzędów, bezpieczeństwa, trwałego i zrównoważonego rozwoju, sprawiedliwości społecznej oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności⁴.

Oto kilka uwag uzupełniających na temat definicji operacyjnej i jej metod:

(1) W definicji mowa jest o ustroju i dającym się badawczo ustalić długotrwałym, rozpowszechnionym i bezpośrednim powiązaniu działalności obywateli i centralnych organów władzy z ustrojem, co jest składnikiem silnie konstruktywistycznym, lecz nie utożsamia kultury politycznej z prawną. Kultura prawna (pojęcie szersze) wiąże działalność organów i urzędów władzy publicznej (sic!) oraz obywateli przede wszystkim z pełnym zakresem norm prawnych oraz ich stosowaniem, czyli funkcjami założonymi i funkcjami rzeczywistymi obowiązującego prawa⁵.

³ Tamże, s. 200. Obszerne objaśnienia cytowanej definicji zob. tamże, s. 200-210. Termin „wzorce zachowań” łączony jest ze świadomością.

⁴ Poprzednia wersja w: tamże, s. 210.

⁵ R. Stemplowski (rec.), *Å.B. Grødeland, W.J. Miller, "European Legal Cultures in Transition"*, Cambridge 2015, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, PISM, w druku.

(2) Kultura polityczna jest także – jako zbiór zdefiniowanej kategorii działań i zaniechań – układem odniesienia dla wszystkich subkultur politycznych (a może ich najmniejszym wspólnym mianownikiem?), chociaż obejmuje nie tylko zidentyfikowane subkultury. Istnieją opracowania podające wyniki badania (sub) kultury politycznej niektórych środowisk, na przykład studentów określonych uczelni w danym okresie, istnieją opracowania poświęcone etyce zawodowej niektórych profesji, na przykład adwokatów czy lekarzy. Prezes PAU pisze o kulturze naukowej⁶, a w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych planowane są badania kultury dyplomatycznej⁷. Należałoby jednak dążyć do systematycznego zidentyfikowania subkultur tak, żeby objąć badaniami reprezentatywną część mieszkańców danego kraju, w tym większość osób działających w organach i urzędach władzy publicznej. Spełnienie takiego postulatu jest wykonalne, lecz trudne, więc i odległe. Nawet samo pojęcie subkultury jest wieloznaczne, wielorodzajowe, gdyż można je wiązać z kulturą pojmowaną całościowo albo tylko z kulturą polityczną itd.

(3) Bezpośrednie powiązanie działalności organów władzy z działalnością obywateli powstaje i zmienia się w procesie bardzo szeroko pojętej, wielopoziomowej komunikacji społecznej, obejmującej nie tylko mowę, ale i teksty pisane jako akty sygnalizacyjne i zarazem transferujące informację, umożliwiające powstanie stosunku społecznego, czyli interakcji między rozpoznanymi podmiotami, a zatem i ewolucji kulturowej. Stosowanie odpowiednio zdefiniowanej kategorii komunikacji, obejmującej działalność w pełnym zakresie tego pojęcia, może ułatwić

⁶ A. Białas, *Kultura naukowa*, „PAUza akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności” nr 323 (14 stycznia 2016), s. 1. Istnieją też pojęcia kultury akademickiej, uniwersyteckiej itp.

⁷ Na wstępnym etapie tego projektu posługuję się następującą definicją roboczą: Współczesna kultura dyplomatyczna – w danym państwie i okresie objętym pamięcią żyjących pokoleń – to związane z kulturą polityczną i względnie trwałe oraz najbardziej rozpowszechnione i wzajemnie powiązane metody, środki i zwyczaje w działalności (a) centralnych organów władzy państwowej, zwłaszcza organu prowadzącego politykę państwa, oraz (b) pracowników urzędów państwowych, zwłaszcza służby zagranicznej, sprzężone z (c1) reprezentowaniem państwa wobec podmiotów zagranicznych, (c2) informowaniem organu prowadzącego politykę państwa o podmiotach zagranicznych, (c3) prowadzeniem rokowań i zawieraniem umów międzynarodowych oraz (c4) publicznym informowaniem o działalności dyplomatycznej.

badanie zmian składników kultury politycznej jako dynamiki kulturowo-politycznego procesu porozumiewania się społecznego, to znaczy przyjmując, że „względna trwałość” jest częścią procesu (definitywny „okres”), wiąże się ze zmianą we względnie długim czasie (jednak zbyt krótkim dla rozważań o ewolucji kulturowej) i w powiązaniu z systemami wartości przekazywanych i dobieranych w procesie budowy wspólnego pojmowania konstytucyjnego dobra wspólnego⁸.

(4) Pojęciem działalności obywateli w ich rozmaitych rolach społecznych (w tym i osób działających w organach władzy państwowej albo w obsługujących te organy urzędach) obejmują też treści ich wypowiedzi (pisemne, ustne), lecz nie zajmują się związkiem między wypowiedziami a przekonaniem autora (autorki) wypowiedzi. Jeżeli bowiem gromadzi się i systematyzuje wypowiedzi i na tej podstawie buduje wyobrażenia (często przedstawiane jako tezy) o przekonaniach danego organu czy określonej osoby fizycznej, to o tak wyobrażonych przekonaniach nie wolno orzekać z równie zadowalającym stopniem pewności, jak o wypowiedziach oraz innych działaniach. Badanie kultury politycznej nie jest badaniem tzw. opinii publicznej, obarczonym między innymi błędem utożsamiania zarejestrowanej w danym momencie wypowiedzi z przekonaniem osoby badanej. Jeszcze raz podkreślam: o kulturze politycznej orzekam, rozpatrując bezpośrednio badaną działalność; nie wypowiadam się o (pośrednio przejawiających się w działalności) przekonaniach osoby badanej, o jej świadomości. Nie neguję przez to celowości konstruowania (wykorzystywania) metod prowadzących do wychwytywania związku między wypowiedzią a przekonaniem ani budowania hipotez (sic!) odnośnie do świadomości badanej osoby. Zwracam tylko uwagę na fakt, że autorytatywne łączenie tez o działalności z hipotezami o świadomości stwarza ryzyko niespójnego uogólnienia. Może również wzmacniać czyjąś pokusę obwołania się samozwańczym królem naszych sumień. A jednak nastawienie konwencjonalne (ściśle stosowanie definicji „konwencjonalnych”) dominuje w nauce⁹.

(5) Termin „kultura polityczna” oznacza pojęcie relacyjne, a jej najszerszy kontekst tworzą (a1) kulturowość i (b1) polityczność,

⁸ Zob. rozdz. *Dobro wspólne*, w: R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, Wrocław 2013, s. 130-138.

⁹ R. Stemplowski, *Kultury polityczne...*, dz. cyt., *passim*.

czyli – stale urzeczywistniane w stosunkach społecznej komunikacji – zdolności ludzi do ciągłego (re)formowania (a2) swej tożsamości indywidualnej i zbiorowej oraz (b2) swej organizacji społecznej (do najwyższego obecnie poziomu, czyli państwa). Takie pojmowanie kultury politycznej pozwala na pogłębienie analizy jej genezy, występowania i funkcji, a przez to na postawienie nowych pytań badawczych.

(6) Z definicja wynika zakres kwerendy źródłowej, obejmującej na poziomie minimalnym następujące nośniki treści:

- Odnośnie do organów i urzędów: (i) akty prawa powszechnie obowiązującego oraz ich wykonywanie przez państwo, zwłaszcza te bezpośrednio odnoszące się do ustroju państwa, łącznie z regulacjami urzędów administracji rządowej; (ii) orzeczenia TK, NSA, odpowiedzi SN na pytania prawne, komunikaty PKW; (iii) orzecznictwo sądów powszechnych (rodzaje przestępstw masowych); (iv) wnioski premiera o udzielenie wotum zaufania i debata oraz wyniki głosowania w tej sprawie; (v) informacje Rady Ministrów dla Sejmu oraz debaty nad nimi i decyzje o ich przyjęciu albo odrzuceniu; (vi) wnioski NIK o udzielenie Radzie Ministrów absolutorium, debaty i głosowania w tej sprawie; (vii) regulaminy Sejmu i Senatu oraz ich stosowanie; (viii) decyzje organów władzy państwowej dotyczące funkcjonowania RP w UE oraz ich wykonanie (zwłaszcza w zakresie przekazywania, czyli powierzania, kompetencji oraz notyfikowania i kierowania pytań prejudycjalnych); (ix) orędzia Prezydenta RP; (x) literatura (rozmaite definicje kultury politycznej).
- Odnośnie do ogółu obywateli: (i) treść podręczników szkolnych; (ii) dane dotyczące frekwencji wyborczej i wyniki wyborów do Sejmu i Senatu, wyboru prezydenta, wyborów samorządowych i referendum oraz stosowanie się do norm prawa; (iii) czytelnictwo prasy, słuchalność i oglądalność informacyjnych programów medialnych; (iv) aktywność z użyciem elektronicznych środków komunikacji masowej; (v) inicjatywy obywatelskie, zwłaszcza akcje nieposłuszeństwa obywatelskiego, skargi konstytucyjne, inicjatywy ustawodawcze itp.; (vi) członkostwo w partiach politycznych, związkach zawodowych i stowarzyszeniach oraz działalność stowarzyszeń i fundacji, masowe akcje charytatywne, manifestacje i pochody, wiece itp.; (vii) badanie opinii przy użyciu specjalnego kwestionariusza, łącznie z wtórnym wykorzystaniem wyni-

ków badania tzw. opinii publicznej (zwłaszcza ułatwiających budowanie hipotez na temat świadomości historycznej); (viii) statystyka przestępczości; (ix) migracje w UE; (x) wyniki „barometrów”; (xi) literatura (definicje kultury politycznej).

- Powinno się pobieżnie rejestrować także najbardziej charakterystyczne (sic!) nowe zjawiska, gdyż przynajmniej niektóre z nich mogą później okazać się początkowymi przejawami (zmianami) badanej kultury.

(7) Plan badań powinien przewidywać okresowe, na przykład co 5 – 6 lat, gromadzenie danych z pomiaru bezpośredniego prowadzone przez długi czas, co najmniej przez jedno pokolenie, i obejmujące wielkie grupy ludności (gromadzenie niektórych danych zajmuje dużo czasu). Dane fragmentaryczne także są przydatne, lecz prawdopodobieństwo uchwycenia stanu kultury politycznej przy ich pomocy jest raczej niewielkie i można na ich podstawie tylko snuć hipotezy. Wzmacnianie takich hipotez jest jednak możliwe przez umieszczanie fragmentarycznych danych w kontekście (procesie) społecznym, przy pomocy metody porównawczej i literatury historycznej, socjologicznej, antropologicznej itp., która należy do wymienionego wyżej zestawu źródeł.

W badaniach kultury politycznej ważne jest oczywiście rozumienie, że pośrednio badana jest w ten sposób kultura jako całość. Kultura polityczna stanowi przecież jej część – i sama zawiera skomplikowane składniki (części). Orzekanie o relacji część – całość jest oczywiście trudne. Kategoria „kultura polityczna” znajduje się na średnim poziomie systemowej złożoności, stwarzając możliwości poznawczego penetrowania w obydwu kierunkach: w stronę (sub)kultur i każdego z ujętych w definicji operacyjnej składników kultury politycznej oraz w stronę uogólnienia na poziomie teorii konstytucyjnej (teorii państwa). Konfrontowanie wzajemne rozmaitych definicji na obecnym, nadal początkowym etapie badań ma kluczowe znaczenie, a porozumienie się co do używanych terminów (czyli treści pojęć) jest ważne dla całej praktyki społecznej, nie tylko nauki. Może uda się kiedyś wypracować takie pojęcie kultury politycznej i metody gromadzenia oraz przetwarzania danych o niej, które wzbogacą teorię demokratycznego państwa prawnego, umożliwią zaplanowanie i przeprowadzenie badań w odpowiedniej skali i w ten sposób jeszcze bardziej wzmocnią jego modelową atrakcyjność w świecie. My już wypracowaliśmy konstytucyjną normę demokratycznego

państwa prawnego – demokratycznego państwa prawnego, urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej – ale jej wdrażanie nigdy się nie kończy. Nawet podstawowy etap może, dla pełnego objęcia „Narodu Polskiego – wszystkich obywateli Rzeczypospolitej”, wymagać dwóch albo trzech pokoleń. Ten wysiłek formuje kulturę polityczną i w niej znajduje swe odbicie. Nawet konflikty i kryzysy mogą być wykorzystane do rozwijania demokratycznego państwa prawnego, kiedy w kulturze politycznej suwerena, czyli „Narodu Polskiego – wszystkich obywateli Rzeczypospolitej”, w tym i ludzi u władzy, przeważa w długim trwaniu współdziałanie na rzecz racjonalnego rządzenia, bezpieczeństwa, trwałego i zrównoważonego rozwoju, sprawiedliwości społecznej oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Pytajmy więc jak najczęściej o kulturę polityczną w Rzeczypospolitej wynurzającej się z ustroju autokratycznego i budującej ustrój demokratyczny, Rzeczypospolitej współtworzonej przez wszystkich obywateli i zarazem współtworzącej wspólnotę narodów europejskich, jedyną taką wspólnotę narodów w świecie; poszukujemy odpowiedzi na to pytanie, a będziemy także i w ten sposób przyczyniać się do wspólnego rozwoju w coraz pełniejszej zgodzie z nieustannie kształtowanymi ideałami dobra wspólnego.

Bibliografia

Balicki Z., *Państwo, naród i... polityka polska*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.

–, *Parlamentaryzm. Wybór pism*, Ośrodek Myśli Politycznej i Księgarnia Akademicka, Kraków 2008.

Białas A., *Kultura naukowa*, „PAUza akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności” nr 323 (14 stycznia 2016).

Grødeland B.Å., Miller J.W., *European Legal Cultures in Transition*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

Stemplowski R., *Kultury polityczne naszych czasów. Szkic latyno-euro-amerikanistyczny*, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2016.

–, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2013.